JADID ADABIYOTINING KEYINGI O‘ZBEK ADABIYOTIGA TA’SIRI: G‘OYAVIY DAVOMIYLIKDAN POETIK TRANSFORMATSIYAGACHA

Muradova Shodiya Zokir qizi
19-maktab o'zbek tili va adabiyoti o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada XX asr boshidagi jadid adabiyotining keyingi o‘zbek adabiyoti taraqqiyotiga ta’siri “jadid g‘oyalarining davom etishi” degan umumiy qarashga ko'ra, g‘oyaviy, obrazli, janriy-poetik va tarixiy-xotiraviy davomiylik nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi. Jadid adabiyotining keyingi adabiy jarayonga ta’siri ayrim badiiy muammolarning yangi tarixiy sharoitda qayta ishlanishi orqali yuzaga kelgani asoslanadi. Xususan, milliy o‘zlik, shaxs erki, ayol taqdiri, ma’rifat, jamiyat va shaxs munosabati, tarixiy xotira kabi masalalarning Qodiriy, Cho‘lpon, Oybek, keyingi avlod hamda mustaqillik davri adabiyotidagi transformatsiyasi kuzatiladi. Jadid merosining sovet davrida bevosita emas, ko‘pincha bilvosita va uzilgan xotira shaklida davom etgani, mustaqillikdan keyin esa qayta nashr, ilmiy tadqiq va badiiy qayta talqin orqali adabiy muomalaga qaytgani tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: jadid adabiyoti, adabiy davomiylik, poetik transformatsiya, milliy o‘zlik, tarixiy xotira, shaxs erki, ayol obrazi, mustaqillik adabiyoti, intertekstual aloqa, adabiy jarayon.

Jadid adabiyotining keyingi o‘zbek adabiyotiga ta’siri haqida gapirganda ko‘pincha “ma’rifat”, “milliy uyg‘onish”, “vatanparvarlik” va “ozodlik” kabi umumiy tushunchalar sanab o‘tiladi. Bunday yondashuv to‘g‘ri bo‘lsa-da, ilmiy jihatdan yetarli emas. Chunki ta’sir faqat bir adibning fikrini boshqa adib takrorlaganida yuzaga kelmaydi.

Adabiy ta’sir ko‘pincha muammoning saqlanishi, ammo uning badiiy yechimining o‘zgarishi orqali amalga oshadi. Demak, jadid merosining ta’siri bir tekis va uzluksiz jarayon emas. U turli tarixiy davrlarda turlicha shakl olgan.

Jadid adabiyotining eng katta yangiliklaridan biri — adabiyotdagi inson obrazining ijtimoiy faol subyektga aylanishidir. Avvalgi adabiy an’analarda inson ko‘pincha axloqiy yoki ishqiy munosabatlar doirasida tasvirlangan bo‘lsa, jadid adabiyotida qahramon jamiyat taqdiriga munosabat bildiruvchi shaxsga aylanadi. U:

– o‘qish yoki o‘qimaslikni tanlaydi;
– eski va yangi qarash o‘rtasida qoladi;
– jamiyatdagi adolatsizlikni anglaydi;
– o‘z taqdirini millat taqdiri bilan bog‘laydi;
– ijtimoiy muhitni o‘zgartirish zaruratini his qiladi. Keyingi o‘zbek nasrida aynan shu faol inson konsepsiyasi yanada murakkablashadi.

Abdulla Qodiriy va Abdulhamid Cho‘lpon ijodiga jadid adabiyotidan mutlaqo ajralgan, alohida hodisa sifatida qarash qiyin. Biroq ular jadid g‘oyalarini aynan takrorlamaydi.

Qodiriyda jamiyat muammosi tarixiy roman ko‘lamida namoyon bo‘ladi. “O‘tkan kunlar”dagi ijtimoiy tanazzul shaxsiy munosabatlar, oilaviy qarorlar, hokimiyat va urf-odatlar bilan bir butun holda ko‘rsatiladi. Bu yerda jadid adabiyotidagi “jamiyatni isloh qilish kerak” degan umumiy da’vat psixologik va tarixiy-badiiy muammoga aylanadi.

Cho‘lponda esa jadidchilikdagi erkinlik masalasi yanada ichki xarakter kasb etadi. “Kecha va kunduz”da insonning tashqi muhit tomonidan cheklanishi uning ruhiy dunyosiga kirib boradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Jadid adabiyotida ayol masalasi jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘langan. Ayolning savodsizligi, ijtimoiy huquqsizligi va oiladagi mavqei millatning umumiy taraqqiyot darajasini ko‘rsatuvchi mezon sifatida talqin qilinadi. Keyingi adabiyotda bu masala faqat “ayolni ozod qilish kerak” degan g‘oya doirasida qolmaydi. Ayolning ichki dunyosi, orzusi, tanlovi, muhabbati, ijtimoiy bosim ostidagi ruhiy holati tasvirlana boshlaydi. Shu ma’noda jadid adabiyoti ayol masalasini ijtimoiy muammo sifatida kun tartibiga olib kirgan bo‘lsa, keyingi adabiyot uni psixologik va estetik muammoga aylantirdi. Bu transformatsiya o‘zbek adabiyoti taraqqiyotidagi muhim jarayonlardan biridir.

Jadid adabiyotining keyingi adabiyotga ta’sirini tushunishda sovet davridagi tarixiy sharoitni hisobga olish zarur. Jadidlarning katta qismi qatag‘on qilindi, ularning asarlari uzoq vaqt ilmiy-adabiy muomaladan chiqarildi. Natijada tabiiy adabiy davomiylik buzildi.

Ammo bu ta’sir butunlay yo‘qolmadi.

U uch xil shaklda yashab qoldi:

1. badiiy muammolarning yashirin davomiyligi;
2. adabiy shakl va usullarning bilvosita davom etishi;
3. milliy xotirada jadid obrazining saqlanishi.

Shuning uchun sovet davri adabiyotini jadid merosidan butunlay uzilgan adabiyot sifatida baholash biryoqlama bo‘ladi.

Mustaqillikdan keyin jadid adabiyoti yana faol ilmiy va badiiy muomalaga kirdi. Qodiriy, Cho‘lpon, Fitrat va boshqa jadidlar merosining qayta nashr qilinishi, tadqiq qilinishi va ta’lim tizimiga kiritilishi tarixiy xotiraning tiklanish jarayoniga xizmat qildi.

Mustaqillik adabiyotining muhim belgilaridan biri ham aynan tarixiy xotirani qayta ko‘rib chiqishdir. Ilgari cheklangan yoki biryoqlama talqin qilingan shaxslar va voqealar yangi nuqtayi nazardan baholandi.

Bu jarayon jadid merosining faqat “qayta nashr etilishi” bilan cheklanmaydi. U yangi adabiy savollar tug‘dirishi bilan muhimdir. Masalan:

– milliy o‘zlik nima?

– tarixiy adolatsizlikni qanday badiiy ifodalash mumkin?

– qatag‘on xotirasi inson ruhiyatida qanday iz qoldiradi?

– millat va shaxs o‘rtasidagi munosabat qanday?

– zamonaviy inson tarix bilan qanday munosabat quradi? Bularning barchasi jadid adabiyotidagi savollarning yangi tarixiy sharoitdagi ko‘rinishlaridir. Bugungi o‘zbek adabiyotida jadid merosining ta’sirini faqat bevosita iqtibos yoki jadid qahramonining tasviri orqali izlash to‘g‘ri emas.

Bugungi adib tarixiy shaxsni shunchaki ulug‘lamaydi. Uni inson sifatida ko‘rishga, uning ichki ziddiyatlari, tanlovlari, qo‘rquvlari va orzularini badiiy ochishga intiladi. Jadid adabiyotining zamonaviy adabiyot uchun eng katta ta’siri ham shunda: u adabiyotning jamiyat oldidagi mas’uliyati haqidagi masalani kun tartibiga qo‘ydi.

Xulosa

Jadid adabiyotining keyingi o‘zbek adabiyotiga ta’sirini faqat ma’rifatparvarlik va vatanparvarlik g‘oyalarining davomiyligi bilan izohlash yetarli emas. Jadid adabiyoti o‘zbek adabiyotiga yangi ijtimoiy qahramon, yangi muammolar tizimi, yangi janriy imkoniyatlar va yangi tarixiy ong olib kirdi.

Qodiriyda jadid muammolari tarixiy roman poetikasida, Cho‘lponda psixologik tasvirda, keyingi adabiy jarayonda esa tarixiy xotira va shaxsning ichki dunyosi orqali transformatsiyalandi.

Mustaqillik davrida jadid merosining qayta tiklanishi esa bu ta’sirni yangi bosqichga olib chiqdi. Endilikda jadid adabiyoti faqat XX asr boshidagi adabiy hodisa emas, balki zamonaviy adabiyotning tarix, milliy o‘zlik va shaxs erki haqidagi fikrlarini oziqlantiruvchi manbalardan biridir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Shu bois jadid adabiyotining keyingi adabiyotga ta’sirini “g‘oyaning takrorlanishi” emas, “g‘oyaning tarixiy va poetik transformatsiyasi” sifatida baholash ilmiy jihatdan samaraliroqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 5 jildlik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000–2006.
2. G‘afurov B. Mahmudxo‘ja Behbudiy: hayoti va ijodi. – Samarqand: Ilm ziyo, 2001.
3. Haqqul I. Jadidchilik – ma’rifat va ma’naviyat harakati. – Toshkent, 2010.
4. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Ahmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. – Toshkent, 2012.
5. Ochilov M. XX asr o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
6. Qosimov B. Jadidchilik va uning merosi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007.
7. Rajabov A. Jadid adabiyoti va uning namoyandalari. – Toshkent: Fan, 2004.
8. Sharafiddinov O. Cho‘lponni anglash. – Toshkent: Yozuvchi, 1994.
9. Turaqulov M. Fitrat va jadidchilik harakati. – Buxoro: Nur, 2010.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.